

IRAK'TAKİ MUKARNAS KUBBELİ SELÇUKLU TÜRBELERİ HAKKINDA*

Yrd. Doç. Dr. Abdüsselâm ULUÇAM

Islâm mimarisinde, Kubbetü's-Suleybiye'den Sultan Reşad Türbesi'ne kadar binlerce mezar anıtı ortaya konmuştur. Yapılış amacına göre kubbe, darîh, türbe, meşhed gibi adlarla anılan bu yapılar, bazen plân ve örtü sistemlerine göre de türbe-kümbet şeklinde gruplandırılırlar. Ancak bu ayırım yapıların incelenmesini kolaylaştırmak amacıyla yönelik olup kesin çizgiyle sınırlandırılmamıştır¹.

Daha çok örtü sistemleriyle dikkati çeken bir grup türbe Irak'ta Rafideyn (Mezopotamya) bölgesinde bulunmaktadır. Bunlar mukarnas kubbeli türbelerdir. "*el Kibâbü'l-Mîl*", "*el Kibâbü'l Mahrûtiyye*" ve

"*Kibâbü't-Tirâzi's-Selçûki*" (Selçuklu Tarzı Türbeler) adlarıyla bilinen bu türbelerin hemen hepsi XIII. yüzyılda Selçuklu sultanları veya saray erkânı tarafından yaptırılmıştır². Musul, Bağdad ve Basra civarında toplanan mukarnas kubbeli türbelerden yirmi kadarı günümüze ulaşabilmiştir. Bölge ve malzemeden kaynaklanan farklılıkları da göz önünde tutarak bu türbeleri örnekler üzerinde incelemeye çalışalım.

1- İMAM DÜRİ TÜRBESİ:

Samerra'nın 30 km. kuzeyinde bulunan türbe, Ukaylilerden Müslim bin Kureyş tarafından Ebû Abdullah Muhammed ed-

-
- * Konu, V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'ne (23-28 Eylül 1985) tebliğ olarak sunulmuştur.
1. Türbeler konusunda bkz., E. Diez, "Kubbe" mad., İslâm Ans. VI, s.930-944; M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", ANADOLU (ANATOLIA), XI, Ankara, 1969, s.57-100.
 2. Beşir Fransis, Bağdad, Târîhuhâ ve Âsâruhâ, Bağdad, 1959, s.14-15; A. Necim Abbû, El Kibâbü'l-Abbâsiye, Bağdad, 1967, s.49 (basılmamış doktora tezi); Atâ el-Hadisi-Henâ Abdülhâlık, El-Kibâbü'l-Mahrûtiyye fî'l-İrak, Bağdad, 1974, s.13-14; H. Halil Hammûd el-Âzamî, Ez-Zehârifü'l-Cidâriyye fî Âsâr-i Bağdad, Bağdad, 1980, s.43.

Dûrî için yaptırılmıştır³. Herzfeld'in araştırıp yayınladığı türbe ile çevresinde, Irak Eski Eserler Müdürlüğünce 1963 ve 1970 yıllarında gerçekleştirilen kazılarla birtakım ilâveler ortaya çıkarılmıştır⁴. (Çizim: I).

Türbe, dıştan 8.50x8.50 m. ölçülerinde kare bir plâna sahip olup gövde kısmı 1,5 m. kalınlığında tuğla duvarla örülmüştür. Dört köşesinde kulelerle desteklenen türbenin kuzeyinde bir giriş kapısı vardır. Yapıyı örten mukarnaslı kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselir. (Resim: 1). Yine sekizgen çerçevesi ve bir üst sıradakinin köşesi alttakinin ortasına gelecek şekilde dizilen tromplar biçiminde daralarak içten sekiz kollu bir yıldızla sona erer. Dıştan sade olan dev mukarnas hücreleri içten basit bitki örnekleri ve istiridye yivleriyle süslenmiştir. (Resim.:2).

Gövde kısmında, devir farklılıkları gösteren destek unsurları ve bezeme örnekleri mevcuttur. Dıştaki kulelerle üst şeritlerde görülen eşkenar dörtgen (baklava) motifli tuğla süslemeler, 2,5 m. yüksekliğe kadar iç duvarlarda da tekrar edilmiştir. Bundan sonra başlayan alçı tezyinata 6-8 kollu yıl-

dızlarla bitki motifleri yer alır. Dış cephe-
deki tuğla kitabeden başka son kazılarda
alçıdan yıldız motifleri içinde çiçekli küfi
karakterli kitabeler ortaya çıkarılmıştır. Ki-
tabelerde Müslim bin Kureyş'in adı ile :
'Ebû Şâkir bin Ferec bin Nasuh el-Bennâ'
şeklinde ustanın adı okunmaktadır⁵.

Böylece türbenin Müslim bin Kureyş'in ölüm yılı olan 1085 den önce yapıldığı, XI-I-XIII. yüzyıllarda etrafına küçük bir mes-cid ve medreseyle birlikte mukarnaslı kubbe ilâve edilerek alçı süslemelerle kaplandığı anlaşılmaktadır.

2- ZÜMRÜT HATUN TÜRBESİ:

Zümrüt Hatun Türbesi Bağdad'da bulun-maktadır. Uzun süre Sitti Zübeyde Türbesi olarak tanınan yapı, 589 (1193) yılında Zümrüt Hatun tarafından yaptırılmıştır⁶.

Mezarlığın güneyinde, bir tepecik üzerinde yükselen türbe mukarnaslı kubbesi ile çok uzaklardan fark edilmektedir. (Resim. 3). Sekizgen plânlı esas türbe binası ile Osmanlı döneminde eklenen bir giriş bölümünden oluşmaktadır. (Çizim: II) Türbe etrafında halifelerin Türk asıllı eşleriyle

3. Şîî imamlarından Ebdü Abdullah Muhammed bin Musa bin Cafer Dûr Kasabası civarında yaşayıp II.II. yüzyıl sonlarında burada vefat etmiştir. Türbesine halk, kasabanın adından dolayı "Meşhed-i İmam Dûrî" demektedir. Atâ-Henâ, age., s.19. Türbeyi yaptıran Ukaylî reisi Müslim bin Kureyş, bedevî araplarından olup şîî kolunu destekliyordu. Halifenin siyasi nüfuzunu kaybettiği sırada Musul'a hâkim olarak bağımsızlığını ilân etmiş, bir müddet sonra Kutalmış Oğlu Süleyman'la yaptığı savaşta yenilerek 1085 de ölmüştür. C.E. Bosworth, İslâm Devletleri Tarihi (Merçil-İbşirtî terc.) İstanbul, 1980. s.71-72.
4. Sarre-Herzfeld, Archaeologische Reise im Euphrat und Tigris Gebiet, Berlin, 1911-1920. I, s.30-40; II, s.174; Atâ-Henâ, age., s.22.
5. Kitabeler için bkz., Sarre-Herzfeld, age., I, s.31-32; Atâ-Henâ, age., s.20-22.
6. Zümrüt Hatun Türk asıllı bir hanımdır. Halife Mu'tezid bi Emrillâh tarafından cariye olarak satın alınmıştır. 552 (1157) yılında Zümrüt Hatun'dan bir oğlu doğunca, O'nu azad ederek evlenmiştir. Zümrüt Hatun'dan doğan Emir Ebul-Abbas Ahmed, daha sonra babasının yerine Nâsır li Dinillâh ünvanıyla halife olmuştur. Ümmü Halife (halife annesi) sanıyla tanınan Zümrüt Hatun, hayır hasenat sahibi bir kadındır. Bağdad'ın çeşitli yerlerine cami, medrese, tekke, imaret ve ribat gibi eserler yaptırmıştır. Hatâfalar Çarşısı'ndaki camisi ile, ölümünden 10 yıl önce yaptırdığı türbesi halen mevcuttur. 599 (1202) yılında Bağdad'da ölmüş, bu türbeye defnedilmiştir. Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l-Ayân.VIII, Haydarabad, 1955, s.513-514; İbnü'l Esir, El-Kâmil fi'l-Târih, XII, Beyrut, 1965 (599 yılı havadisı), s.184; Mustafa Cevad, "İmâretü'l-Karnî's-Sâdis ed-Dahme" SUMER, II, Bağdad, 1946, s.69-71; H.Hammüdf, age., s.52; Atâ-Henâ, age., s.29.

Osmanlı valilerinin yakınları gömülüdür⁷.

Türbenin önündeki giriş bölümüne kuzeyden eyvan şeklinde sivri kemerli ve yıldız tonozla örtülü bir kapıyla girilmektedir. Tamamen tuğladan yapılan bu bölüm ve iki yanındaki nişlerin üzeri de yıldız tonozla örtülmüştür. (Resim.4).

Her kenarı 5.10 m. uzunluğunda olan sekizgen türbenin kubbesi, dıştan 2 m. kalınlığında ve 4 m. yüksekliğinde tuğladan bir payanda duvarıyla kuşatılmıştır. Her kenarı 1.80 m. genişliğinde ve 3.80 m. yüksekliğindeki esas gövdenin üzerinde yaklaşık 12.30 m. yüksekliğinde mukarnaslı kubbe yer almaktadır.

Yuvarlak kemerli türbe kapısı üzerindeki kitabe sökülmiş olup yeri boş kalmıştır.

Zümrüt Hatun Türbesi, son zamanlara kadar Sitti Zübeyde adıyla biliniyordu. Zübeyde Hanım (Sitti Zübeyde) 145 (762) yılında Halife Harun Reşid ile evlenmiştir. DAİRETÜ'L-MAARİF EL-İSLÂMİYE, X, s.339. "Abbasi döneminin tanınmış simalarından olan Zübeyde Hanım, yoksul ve düşkünlere yardımı, Mekke'ye Dicle'den yer altı kanallarıyla su götürmesi gibi hayır eserleriyle büyük üne kavuştuğundan, halk arasında çok sevilmiş ve saygı görmüştür. 216 (831) da Bağdad'da ölünce, Kureyş Mezarlığı'nda toprağa verilerek üzerine bir kubbe (türbe) yaptırılmıştır." M. Rıza el-Kehhâle, A'lâmü'n-Nisâ fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, I, s. 430 vd. Ayrıca bkz., M. Şükri Alûsî, Târihu Mesâcidü Bağdad ve Âsârühâ, Bağdad, 1346, s.125-129; Atâ-Henâ, age., s.27; H. Hammûdî, age., s.51.

Ancak, bugünkü türbenin Kureyş Mezarlığı'nda olmayışı, türbe mimarisî ve süslemelerinin daha geç devir özellikleri taşınması, bunun yanında Carsten Niebuhr'un seyahatnamesi Reisebeschreibung nach Arabien und den Umliegenden Ländern, III, Graz-Austria, 1968, s.300 ve Alûsî, age., s.129 daki kitabelerle, halkın bu yapıyı Sitti Zübeyde Türbesi olarak bilmesi, araştırmacıları şüphe ve çelişkiye düşürmüştür. Bu konuda bazı görüşler vardır: 1- Abdürrezzak el-Fasânî, DAİRETÜ'L-MAARİF EL-İSLÂMİYE, IV, s.17 de "...bu türbe, Sultan Berkıyaruk'un kızı ve Sultan Mesud bin Melikşah'ın hanımı Zübeyde'ye (ölümü:1138 M.) aittir. Sonradan Harun Reşid'in hanımı Zübeyde'ye tesmiye edilmiştir." demektedir. 2- Abbas el-Azzavî, Târih-i Irak Beyne'l-İhtilâleyn, I, Bağdad, 1935, s.406 da "... Türbe, Harun el-Cüveynî'nin kızı Zübeyde'ye aittir. 706 (1306) yılında ölmüştür." şeklinde kayıtlıdır. 3- Alûsî, age., s.29 da "Ümmü Zübeyde...216 H. da ölmüştür. Halbuki bazı kaynaklarda Ma'rûf-i Kerhî Meşhedî yanındadır, denilmektedir. Bu yanlıştır. O türbe, başka bir melikeye ait olmalıdır" şeklinde geçmektedir. 4- Sarre-Herzfeld, age., II, s.176, "...yapı tarzına göre türbe Nâsır li-Dinillâh döneminde yapılmış olmalıdır."; 5- M. Cevad, Seydâtü'l-Bilâd, s.171, "Türbe, Nâsır li-Dinillâh'ın annesi Zümrüt Hatun'a (ölümü 599 H.) aittir." kayıtları mevcuttur. "Aslında, Sitti Zübeyde'nin türbesi Kureyş Mezarlığı'nın şillerce tahrip edilmesi sırasında birçok sünî türbeleriyle birlikte yok olmuştur. Sonraları halk, saygı duyduğu Sitti Zübeyde'ye, Kerh'deki mezarlıkta bulunan Zümrüt Hatun Türbesi'ni mal etmiştir. Niebuhr'un gördüğü kitabe, Vali Hasan Paşa'nın hanımı Ayşe Hatun'un 1131 (1718) de bu türbe yanına gömüldüğü sırada yazılmış Osmanlı kitabesidir. Ayşe Hatun'un mezarındaki yazı ile Zübeyde Hanım adına yazılan kitabenin yazılan aynı olup Osmanlı sülüsüdür. Niebuhr kitabeyi orijinal sanarak yayınlamıştır." H. Hammûdî, age., s.55; Ayrıca bkz., M. Cavid Baysun, "Bağdad" mad., İsl. Ans. II, s.202, M. Cevad, El-İmâratü'l-İslâmiye el-Atfka bi Bağdad", SUMER, III, Bağdad, 1947, s.38 vd. da uzun araştırmalar sonunda, bu yapıyı 1202 de ölen Zümrüt Hatun'un sağlığında yaptırdığını ortaya çıkarmıştır. Bu görüşü doğrulayan eski kaynaklar da mevcuttur. Bkz., Sibt İbni Cevzi, age., VIII, s.459,513,637; İbn Sâf, El-Câmiü'l-Muhtasar, IX, s. 88-89.

Girişin doğu tarafında duvar ortasından 30 basamaklı dar bir merdivenle payanda hal-kasının balkonuna çıkılmaktadır. Türbenin güney duvarında 185x62 cm. ölçülerinde küçük, sathî bir mihrab nişi açılmıştır. Duvarlar düz tuğla örgülü olup süslemeye yer verilmemiştir.

Sekizgen türbenin üzerinde yükselen kubbe, gittikçe yuvarlaklaşan ve daralan 12 sıra dev mukarnas hücrelerinden oluşmaktadır. Her sırada 16 hücre mevcuttur. Tepede yine sekizgen bir yıldızla sona ermektedir. (Resim.5). Dördüncü mukarnas sırasında, kible ve diğer yönlere gelecek şekilde sivri kemerli 4 küçük pencere açılmıştır. Beşinci sıradan itibaren de, her hal-kadaki mukarnas hücresinde kavsaranın ortasına gelecek şekilde birer aydınlatma

7. M. Cevad, agm., s.42 vd.

deliği bulunmaktadır.

Zümrüt Hatun'un sandukası, Irak'taki diğer türbe sandukalarından farklı olarak küçük ölçüde yapılmış ve 2 mezar taşıyla sınırlandırılmıştır. Etrafında şebekesi olmayan sandukanın üzerinde yeşil bir örtü örtülmüştür.

Türbenin dışı, son tamirde 3 m. yüksekliğe kadar betonla kaplanıp kireçle sıvanmıştır. Sekizgen türbenin her kenarı alttakiler daha geniş 4 pañoaya ayrılmıştır. Sivri kemerli ikişer nişle teşkilâtlandırılan alt kısımda kemer seviyesinde altıgen yıldızlar ve onikigen çerçevesi etrafında gelişen geometrik kompozisyonlu tuğla-terrakota madalyonlar yer almaktadır. (Resim. 6).

Yalın kat halindeki kubbe, beşinci sıradan itibaren (dışarıdan ikinci sıra) mukarnas hücrelerinin üstleri dışarı taşkın üçgenlerle siperlenerek aydınlatma delikleri korunmuştur. Hücrelerin her üst dizisi alttakilerin ortasına gelecek şekilde sıralanmıştır.

3- ŞEYH ÖMER SÜHREVERDİ TÜRBESİ:

Bağdad'ın doğusunda, Bâbü'l-Vüstâni yakınında bulunan Şeyh Ömer Sühreverdî Türbesi 632 (1234) yılında yapılmıştır. Mukarnas kubbeli türbe, 100 yıl sonra 1334 de İlhanlı Veziri Gıyaseddin Muhammed bin

Hoca Reşideddin Fazlullah tarafından tamir ettirilmiştir⁸. 917 (1511) yılında bitişine bir cami ilâve edilmiş, daha sonra külliye haline gelen yapılar Osmanlı döneminde ve Irak vakıflarınca elden geçirilmiştir⁹.

Batıdan ve caminin güneydoğusundan 2 giriş kapısı bulunan türbe, 14.90x4.80 m. ölçülerinde kare bir plâna sahiptir. 1334 yılında eklenen uzun dehliz şeklindeki batı girişinde, abidevi bir taçkapı bulunmaktadır. (Resim. 7,8). Geniş bir eyvan şeklinde yükselen taçkapı kemeri içinde küçük bir giriş kapısı mevcuttur. Kapı üstünde 1397 H. tarihli Irak Vakıflarına ait tamir kitabesi ile, bunun üstünde üçgen alınlıklı bronz bir kitabelikte Osmanlı dönemi tamiri belgenmektedir. Basık sivri kemerle çevrilen kavsarada, prizmatik üçgenlerden oluşan iri mukarnas hücresi biçimindeki tromplarla istirdiye yivleri yer almaktadır. Mozaik çini süslemeler son tamire aittir. Bu tamir sırasında türbenin 6,5 m. yüksekliğindeki kare kaidesi ile, giriş bölümünün bitiştiği yerde Irak Selçukluları ve İlhanlı dönemine ait kitabe parçaları ortaya çıkarılmıştır. (Resim. 9). Gamalı haç ve diğer geometrik süsleme örnekleri cami duvarı altında kaybolmaktadır.

Güney ve doğudan avlu duvarına bitişen türbenin kare kaidesi kademeli silme kuşaklarla süslenmiştir. Her kenarında ke-

8. Şeyh Ömer Sühreverdî'nin asıl adı Ebû Hâfisa Ömer el-Bekrî bin Abdullah'dır. 539 (1144) yılında Zincan yakınındaki Sühreverd Kasabası'nda doğmuştur. Uzun süre tahasından ders almış, Bağdad'a gelerek Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin önce müridi, daha sonra halifesi olmuştur. Şafi Mezhebi fakihî, hadis âlimi, vâiz ve tasavvuf ehli olup "şeyhler şeyhi" ünvanıyla anılmıştır. Sühreverdî'nin ilim ve tasavvufa ilgili pek çok kitabı mevcuttur. 632 (1234) de vefat etmiştir. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zaman*, III, Mısır, 1948, s.119-120; Azzavî, age., III, s.27-28; İbn Fevzi, *Havâdisü'l-Câmiah*, s.74; H.Hammûdî, age., s.95. A. Necim Abbo, age., s.81 de. "Şeyh Ömer Sühreverdî ölür ölmez 1235 lerde böyle mukarnaslı bir kubbe yapılamaz. 1334 tarihinde türbe tamir edilmemiş, ilk ve basit türbe yeniden yapılmıştır ki, kitabedeki (emera bi teceddih) ha'de.. ibaresi harap olan yapının imar edildiğinin delilidir." demektedir.

9. Atâ-Henâ, age., s.43; Abdüsselâm Uluçam, *Irak'ta Türk Mimari Eserlerinin Gelişmesi*, Erzurum, 1983, s.61 (basılmamış doktora tezi).

merler bulunan sekizgen geçişle sona ermektedir. Bu kasnak üzerinde yükselen ve gittikçe daralan mukarnaslı kubbe 11 halkadan oluşmaktadır. Kale burçlarına benzeyen halkaların en üstteki tam yuvarlak, üstten beşinci sıra ise kirpi saçağı şeklinde dışa taşkın siperliği andırmaktadır. En üstte madenî bir alem mevcuttur.

Türbe mekânı, içten yarım küre şeklinde kubbe ile kapatılmıştır. Camiden geçilen kapı üzerinde, doğu nefin güney kubbesine kadar yükselen terrakotadan ince işlenmiş zemin üzerinde 6 satırlık kitabe yer almaktadır¹⁰. Duvarlarda, kubbe altına kadar uzanan, ortadakiler kaş kemerli, sütunceler üzerine oturan üçer mukarnaslı niş açılmıştır. Tromplara yaslanan kubbenin cteğinde sülüsle yazılmış kalın bir ayet kitabe kuşağı dolanmaktadır. Kubbe ortasında kalemişi bitki motifleriyle, madalyon içinde yine sülüs bir kitabe mevcuttur. (Resim. 10). Kubbe kasnağında duvarlar üstüne gelecek şekilde 4 pencere açılmıştır. Türbenin doğusunda, kare bir hücreden ibaret olan Halife Mu'tasım Billâh'ın merkadi bulunmaktadır.

4- HASAN BASRİ TÜRBESİ:

Basra'nın Zübevr Kazası'nda, Hasan

Basri¹¹ için yapılan türbenin XIII. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu sanılır¹². Türbenin bitişiğindeki mescid ve zaviye Osmanlı döneminde tamir görmüştür.

3.20x3.20 m. ölçülerindeki kare plânlı türbe, sekizgen kasnakta sonra içten 11 sıra mukarnas hücreli yüksek bir kubbeyle örtülmüştür. Dışta ise mukarnaslar 6 sıradan oluşan ve piramidal dizilişle yükseldikçe daralıp, tepeleri kıvrılarak dışa taşan sivri kemerli nişçiklere dönüşmüştür. (Resim.11). İçteki diziler de mukarnastan çok, ayakları bir üsttekinin tepesine-kilit noktasına- gelecek şekilde sıralanmış sivri kemerli nişçikler şeklindedir. (Resim.12). Her sırada 16 hücre yer alır. Beşinci sırada duvarlar üzerine gelecek şekilde 4 aydınlatma menfezi açılmıştır. Batıdan sivri kemerli bir kapıyla girilen türbe mekânından bitişiğindeki yarım küre kubbeyle örtülü olan ikinci mekâna geçilmektedir. Türbede süsleme unsuru olmayıp içten ve dıştan harçla sıvanmıştır.

5- ŞEMS TÜRBESİ (MEŞHED-İ ŞEMS):

Irak'ın güneyinde, Hille'ye 2 km. uzaklıkta bulunan ve bir "makam türbe" veya "şükran âbidesi" olduğu sanılan yapı, Meşhed-i Şems adıyla anılır¹³. Sekizgen

10. Sühreverdi Türbesi'ne ait kitabeler için bkz., H. Hammüdf., age., s.97-98; A.Uluçam., age., s.67.
11. Hasan Basri, 21 (642) yılında Medine'de doğmuştur. 14 yaşında Kur'an-ı Kerim'i hıfz ederek Basra'ya hicret etmiştir. Horasan üzerine yapılan seferlere katılan Hasan Basri daha çok rivayet ettiği hadisler ve etkili vaazlarıyla tanınır. Kaderiye, Mu'tezile, Uhuvet ve tasavvuf taraftarlarının imamı olan bu büyük zat 110 (728) de Basra'da vefat etmiştir. İbn Hallikan, age., I, s.354; H. Ritter, "Hasan Basri" mad. İsl. Ans. V/L, s.315-316.
12. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture" ARS ISLAMICA, IX, 1942, s.26 da 600 (1203) tarihi verilmektedir. Atâ-Henâ, age., s.38. Ancak, kitabesi olmadığından, kesin bir tarih yerine, benzer yapılarla karşılaştırma yoluyla XIII. yüzyılın ilk yarısını vermek daha uygundur.
13. Atâ-Henâ, age., s.45 de, Abdürrazzak el-Hasanî, el Irak Kadîmen ve Hadîsen, s.144 den naklen, "Sıffin Savaşı sırasında Hz. Ali'nin ikinci namazı geçmek üzeredir. Çok hayıflanıp Allah'a (CC) niyaz edince İlahî kudretin tecellisiyle güneşin gurup vakti namaz kılincaya kadar hareketsiz kalır. Meşhed-i Şems bu hadiseye şükran nişanesi olarak yapılmıştır." denilmektedir. El-Herevî, el-İşârâtü ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârat, Dımişk, 1953, s.76 da ise "yapının Nebi Hazretisi, Yûsuf bin Nûn ve Ali bin Ebi Tâlib'den birinin makamı olduğuna inanılır. Doğrusunu Allah bilir." şeklinde kayıtlıdır. Ancak mimarî durumu göz önünde tutularak, kimin adına yapıldığı bilinmeyen anonim bir türbe olduğu söylenebilir.

plânlı mukarnas kubbeli türbe, bitişiğindeki tekke veya zaviyeyle birlikte ele alınmış, Osmanlı döneminde bir de minare ilâve edilmiştir. (Resim.13, Çizim:IV).

İçten, her kenarı 1.30 m. uzunluğunda tam sekizgen olan türbenin dış kenarları farklı açı ve uzunluktadır. 3 köşesinde kulesi olan ve 5 cephe oluşturan türbenin diğer 3 kenarı, bağlı olduğu yapılar arasında kalmıştır. Batıdan bir kapıyla girilen türbede, her kenarın ortasına gelecek şekilde sivri kemerli derin nişler açılmıştır. Güneydeki iki kademeli niş mihrab olarak düzenlenmiştir. Yüksek sekizgen kasnakta yine sivri kemerli 8 pencere mevcuttur. 14 sıradan oluşan mukarnas hücreleri içten kırmızı ve siyah boyalarla konturlanarak diziler daha belirgin hale getirilmiştir. (Resim.14). Türbe içinde ayet kitabelerinden başka süsleme unsuru yoktur.

Plân ve mimarisiyle Zümrüt Hatun Türbesi'ne benzeyen bu yapı da XIII. yüzyılın ilk yarısından, Selçuklu döneminden kalmış olmalıdır.

6- İMAM BÂKİR TÜRRESİ:

Eski Dakuk mezarlığında bulunan mukarnaslı türbe İmam Bâkir adına yapılmıştır¹⁴. 5x5m. ölçülerinde kare bir plâni olan yapının duvarları 1.5 m. kalınlığındadır. Batısında küçük bir giriş bölümü mevcuttur.

İçte, kible duvarlarında bir mihrab, diğerlerinde 2.20 m. yüksekliğinde dikdörtgen çerçevesi geniş kemerli ikişer sathî niş bulunmaktadır. Köşelerde sivri kemerli derin trompların yer aldığı türbenin doğu ve batı duvarlarında birer pencere açılmıştır.

Sekizgen geçişten sonra yükselen yalın kat kubbe 12 sıra mukarnas hücrelerinden meydana gelmektedir. (Resim.15,16). Yapı içten harçla sıvanmış olup süslemesi yoktur. XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılan bu türbe son zamanlarda Irak Eski Eserler Müdürlüğüne tamir edilmiştir¹⁵.

7- İMAM YAHYA EBÛL-KASIM TÜRRESİ:

Musul'da. Dicle kenarında, Baştabya ile Karasaray arasında bulunan türbe, 637 (1239) da İmam Yahya bin Kasım¹⁶ için Bedreddin Lülü tarafından yaptırılmıştır. 719 (1319) yılında sanduka ve iç süslemeleri yenilenen yapı, 1903 depreminde zarar gördüğünden 1916 da tekrar tamir edilmiştir¹⁷. Yapı bugün de tamirat altındadır¹⁸.

Yüksek bir tepe üzerindeki türbenin Dicle Nehri'ne bakan duvarı zamanla kaydığından, türbe duvarı üst seviyesinde sifarişin kalın 2 payanda ile desteklenmiştir. Buna rağmen yapı oldukça meyillenmiş durumdadır. (Resim. 17).

Önünde bir giriş bölümü bulunan türbe-

14. İmam Ebû Cafer Muhammed Bâkir bin Ali, 57 (676) yılında Medine'de doğmuştur. 12 imamdan biri olup ilimdeki üstünlüğünden dolayı Bâkir "inceleyici, ayıncı" ünvanını almıştır yine Medine'de 113-118 H. yılları arasında vefat ederek Cennetü'l-Bâki'ye defnedilmiştir. İbn Hallikan, age., III, s.314; Fr.Buhl, "Muhammed bin Ali" mad. İs.Ans., VIII, s.477. Bu türbe Muhammed Bâkir'a makam olarak yapılmıştır.

15. Atâ-Henâ, age., s.49-50.

16. Halk arasında yaygın olan ve genellikle kabul edilen Ebul-Kasım adı, Yahya bin Kasım'dır. Yani Kasım'ın babası Yahya'ya değil, Yahya'nın oğlu Kasım adına türbe yapılmıştır. Hz. Hasan'ın oğlu olan Kasım, amcası Hz. Hüseyin'le birlikte Kerbelâ'da şehid edilmiştir. Sarre-Herzfeld, age., II, s.249; Atâ-Henâ, age., s.52.

17. Sarre-Herzfeld, age., II, s.259; Sâid Deveci, El-Musul fi Ahdi'l-Atabekî, Bağdad, 1965, s.147; S.Deveci, El Musul, Bağdad, 1963, s.19; Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, İstanbul, 1972, s.111.

18. 1982 yılı itibarıyla, A. Uluçam, age., s. 193.

nin tamamı 18 m. yüksekliğinde olup, 7x7.30 m. ölçülerinde kareye yakın bir plâna sahiptir. (Çizim:V). İçten mukarnaslı kubbe, dıştan piramidal bir külâhla örtülmüştür. Taş-tuğladan yapılan 1.60 m. kalınlığındaki duvarlar bugün içeriden demir gergi kirişleriyle birbirine bağlanmış, kubbe de iskeleye alınmıştır.

Bedreddin Lülü'nün yaptırdığı ilk süslemeler, tuğla mimariye bağlı olduğu halde daha sonra duvarlar siyah mermer levhalarla kaplanmıştır. Palmet ve rûmilerin meydana getirdiği iri plâstik bitki motifleri yanında geniş ayet kitabe kuşakları yer almaktadır. Zamanla dökülen bu kaplamaların altından tuğladan orijinal süslemeler ortaya çıkmıştır. (Resim.19). Türbenin doğu ve batı duvarlarında farklı yükseklikte pencereler vardır. Kemer ve üçgen boşluklarında yine tuğladan geometrik süsleme örnekleri görülmektedir. Yapı kible yönünde olmadığı için, 2 mermer levhadan oluşan mihrab köşeye alınmıştır. Bu levhalarda ayet kitabeleri ile kıvrık dal ve rûmiler arasında köşede bir kandil motifi bulunmaktadır.

Trompları destekleyen konsollar şeklinde, duvarların üstünden başlayıp en tepede sekizgen bir yıldızla sona eren mukarnas hücreleri, genelde açılmış bir güle benzetilmektedir. (Resim.18). Köşe tromplarında birer aydınlatma menfezi bulunmaktadır. Ahşap sanduka, üzerindeki ayet ve tarih kitabeleri ile XIII. yüzyıldan kalan nadir örneklerden biridir.

Türbe, dıştan tuğla ve mozaik çinili geometrik süslemelerle yazı şeritlerinin bu-

lunduğu nişlerle bezenmiştir. Kuzey duvarı, kapı nişi üstünde ve yanlarda 3 sathî kemerle desteklenmiştir. Kapı üstünde ayrıca 2 süsleme panosu daha vardır.

8. İMAM AVNÜDDİN TÜRBESİ:

Musul'da, aynı adla anılan mahallede bulunan İmam Avnüddin Türbesi 646 (1248) yılında Bedreddin Lülü tarafından yaptırılmıştır. 1744, 1963-1964 yıllarında tamir edilen¹⁹ türbe, günümüze bakımsız bir vaziyette gelebilmiştir. Türbe giriş kapısı üstünde; mihrab levhalarının iki yanında tarih kitabeleri ile tunç kapısı üzerinde usta kitabesi mevcuttur²⁰.

Bugün mahalle içinde evler arasında kalmış olan ve "İbn Hasen Meşhedî" olarak anılan türbe, 8.40x8.40 m. ölçülerinde kare bir plâna sahiptir. Mukarnaslı tromplara yaslanan yine mukarnaslı bir kubbeyle örtülmüştür. 14 m. yüksekliğindeki gövde kısmı taştan yapılmıştır. 30 m. ye ulaşan mahrûti kubbe ise tuğladan olup, Irak'ta bulunan türbe ve bu tür kubbelerin en yüksekidir. (Resim.21). Türbenin önünde küçük bir giriş bölümü, yanında bir eyvan, diğer yanında ise bir cami bulunmaktadır. Payeler üzerine oturan basık kubbeli bir girişten sonra gelen türbe kapısı, Atabekler döneminden kalan en güzel figürlü örneklerden biridir. (Resim.22). Birbirine sarılıp düğümlenmiş ejder gövdelerinden meydana gelen nişçikler içinde kıvrık dal, rûmi ve palmetlerden oluşan bitki süslemeleri yer almaktadır. Tunçtan yapılan İmam Avnüddin Türbe kapısı bugün Irak Müzesi'nde saklanmaktadır.²¹

Kriptası bulunmayan, ancak zemini hayli

19. Sarre-Herzfeld, age., II, s.263; Atâ-Henâ, age., s.63; M.V. Berchem, Inscription de Syne, V, s.10; A.N.Abbo, age., s.160-164. İmam Avnüddin, Hz. Ali'nin torunudur. Şii imamlarından olup, babasının adıyla anıldığından İbni Hasen denilmektedir. Hatib el-Ömerî, Menhel-i Evlyâ ve Meşrebu'l-Asfiya fî Zikri Sâdâtü'l Musul el-Hedâ, II, s.60-61.

20. Kitabeler için bkz., Atâ-Henâ, age., s.63-66.

21. 15.4.1982 tarihli itibarıyla.

aşağıda olduğundan bir merdivenle inilen türbenin, doğu ve batı duvarlarında geniş pencerele açılmıştır. Diğer duvarlarda ve üst kısımlarda süsleme olarak sathî nişlerle alçıdan dikdörtgen çerçeveler ve rozetler bulunmaktadır. Köşelerde, tromp şeklinde düzenlenmiş derin mukarnas hücreleri ile duvar üstlerinde alt uçları serbest kalmış küçük sütunceler mevcuttur. Bunlara yaslanan ve düz sıralı mukarnaslardan oluşan sekizgen kasnak, kubbeye geçişi sağlamaktadır. Kasnak üzerinde yer alan yüksek kubbe, muntazam sıralarla gittikçe daralarak üstte 8 köşeli bir yıldızla sonuçlanan mukarnas hücreleriyle dolgulanmıştır. (Resim.23). Bugün bir bölümü dökülmüş olan mukarnasların arasında, İmam Yahya Türbesi'nde olduğu gibi firuze, mor ve soluk kırmızı renkli mozaik çini levhalar bulunmaktadır. Bu türbede de kible yönüne gelen köşede, 2 mermer levhadan meydana gelen kandil motifli bir mihrab mevcuttur. Ancak türbeye yağmur suları dolduğundan, mihrab ve sanduka su altında kalmıştır. Bu haliyle türbe daha çok bir sarıca benzemektedir.

Duvarlar, alttan 1 m. yüksekliğe kadar siyah mermer, üstünde İmam Yahya Türbesi'ndeki süslemelerin aynısı olan iri palmet motifli süsleme kuşağıyla kaplanmıştır. Bu mermer levhalar, 719 H. yılında yıkılan İzziyeye Medresesi'nden alınarak türbelere kaplanmıştır²². Dış mimaride, tuğla süslemeler ve yazı kuşağı bulunmaktadır. Ancak, sonradan sıvıyan duvarlardaki süslemeler, dökülen sıvaların altından görülebilmektedir.

DEĞERLENDİRME:

Bir çok toplumda, ölen önemli kişiler için büyük mekânlı mezarlar yapıldığı görü-

lür. Kurgan, höyük, piramit, mozole, türbe...gibi değişik ad ve mimarî ile karşımıza çıkan bu yapıların o kişinin önemini ve hatırasını ebedileştirmek amacıyla ortaya konduğu bilinir. Bunun yanında eski dinlerde ölenin, ölümden sonra tekrar dirilip yaşayacağı bir ev-saray, veya ruhunun daima hazır bulunduğu bir tapınak olarak değerlendirildiği sanılır. İslâm inancında ise ölümlü anıt mezarın bir bağlantısı olmadığı halde, binlerce örneğiyle türbeler dinî mimarî içinde yer alırlar. IX. yüzyıla kadar Erken İslâm döneminde bilinmeyen mezar anıtlarının Orta Asya Türk kökenli olduğu bir gerçektir. Ancak türbeler, orada yatanın ruhuna dua okumak, ya da o'nun şefaatinin ummak amacıyla şekillendirilmiştir. Nitekim daha çok peygamberler, veliler ve şehidlerle hayır hasenat sahibi devlet büyüklerinin adına yapıldığı görülür.

Daha önce kerpiçten bir lâhit halindeki halifelerin ve mezhep imamlarının Bağdad'daki mezarları, zamanın seyyahı İbni Cübeyr'in ifadesiyle "*..Selçukiler gelince göklere yükselen ve çok uzaklardan görünen beyaz kubbeler...*" şekline dönüşmüştür²³. Şüphesiz bu eserler mukarnas kubbeli türbelerdir. Düz bir araziye sahip olan Mezopotamya topraklarında, Sultan Alparslan, İmâm-ı Azam Ebû Hanife başta olmak üzere, Abdülkâdir Geylânî, Şeyh Ömer Sühreverdî gibi ehli sünnet âlim ve şeyhlerinin yüceliğini âbideleştirmek amacıyla veziri Şerefü'l-Mülk Ebû Sâid'e göklere yükselen birer kubbe yapılmasını emrederken; Bedreddin Lülü de Musul ve çevresinde Şîî imamları için aynı duyguyla mukarnas kubbeli türbeler yaptırmıştır. Safevî istilâsı sırasında zarar gören İmâm-ı Azam ve Geylânî türbeleri normal kubbeli olarak Osmanlı döneminde yenilen-

22. S. Deveci, *Cevâmii Musul fi Muhtelifi'l-Usur*, Bağdad, 1963, s.191.

23. İbn Cübeyr, *Rihlet-i İbn Cübeyr*, Beyrut, 1968, s.205.

mişlerdir²⁴.

Mukarnas kubbeli türbelerin ilham kaynağı, aynı bölgede bulunan eski kültürlerin Zigguratları olmalıdır. Ur-Uruk'daki mabedlerle Arpaçiya Tolosu'nun dış kubbesinde basamaklar şeklinde bir kademelenme söz konusudur²⁵. M.Ö. 6-5 bin yıllarına inen bu yapılara benzer bir örnek, M.Ö. 1400 tarihinden kaldığı sanılan Atreus Tolosu'dur²⁶. Ancak bu yuvarlak yapı tamamen toprak altında ve oldukça uzak bir bölgede bulunduğundan mukarnaslı kubbelere etki ettiği düşünülemez. Uzun Süre Sitti Zübeyde'ye ait olduğu kabul edilen Zümrüt Hatun Türbesi, kaynaklarda belirtildiği gibi²⁷ bu türbelerin öncüsü değildir. İmam Dürî Türbesi de Ukayliler zamanında yapılmış olmasına rağmen, kubbesi XIII. yüzyıla aittir. Kaldı ki Samerra çevresinde IX. yüzyıldan itibaren yoğun bir Türk unsuru söz konusudur.

Aslında bu türbelerin Mezopotamya dışına taşıdığı da görülür. Şam'daki Nureddin Mahmud Zengi'nin türbesi (1172)²⁸ ile, bir mezar anıtı olmasa da Adana Ulu Camii'nin batıdaki taçkapısı arka mekânı mukarnaslı kubbelele örtülmüştür. (Resim.25). Yine Şam'daki Nuriye Maristanı ile Erzurum Yâkûtiye Medresesi (1310) örtü sisteminde mukarnaslı kubbelelerin iç mekânı

etkilediği görülür. (Resim.26). 1534 de Kanunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi'ne katılan Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn'inde, Irak bölgesi dışında Erzurum, Tebriz ve Sultaniye'yi gösteren minyatürler de mukarnas kubbeli türbeler mevcuttur²⁹. (Resim.27,28).

Irak'taki mukarnas kubbeli türbelerde en çok kare, ikinci derecede sekizgen plân kullanılmıştır. Bağdad Zümrüt Hatun, Hille Meşhed-i Şems, Muhammed İbni Sekran³⁰, İmam Hadîd³¹ ve Necmeddin türbeleri sekizgen plânda yapılmışlardır. (Çizim: II, IV,VI). Türbelerin hepsinde birer giriş bölümü mevcuttur. Bu türbelerde sekizgen gövdenin bir kenarında kapı, kible yönündeki kenarında bir mihrab nişi açılmıştır. Hille Şems Türbesi'nde Musul Kemaliye Medresesi'nin (1186) kalan kısmında olduğu gibi içte eyvan şeklinde derin dikdörtgen nişler mevcuttur.

Samerra İmam Dürî (Çizim:I), Zübeyr Hasan Basri, Dakuk İmam Bâkır, Kebeise Makâm-ı Hızır türbeleri ile Musul'daki türbelerin tamamı kare plânlıdır. Yahudi ve hıristiyanlarca da kutsal sayılan bazı türbeler eski plânları üzerinde yenilendiğinden, Nebi Yunus, Nebi Circis türbelerinde olduğu gibi esas yapılar kible yönünde değildir³²

Musul İmam Yahya ve İmam Avnüddin.

24. A. Uluçam, age., s.33,46.

25. Erken örtü sistemleri ve sivri kubbele için bkz., S.L. Woolley, Excavation at Ur, II, London, 1934, s.58; M.E.L. Mallawan and J. Cruiklunk Rose, "Excavations at Tell Arpachiyah" IRAO, II, London, 1935, s.25.

26. Behcet Ünsal-Mimarî Tarihi, I, İstanbul,1967, s.95, resim: 97, s.298, resim:282.

27. E. Diez, "Kubbe" mad., İsl. Ans.VI, s. 932.

28. Bkz. O. Aslanapa, age., s.107,109, resim:166, 170.

29. Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i İrakeyn (H.G. Yurdaydın) Ankara, 1976, Levha: 23 b, 27 b-28 a, 31 b-32 a.

30. Sarre-Herzfeld, age., II, s.83-86.

31. Atâ-Henâ, age., s.71-72.

32. Nebi Yunus ve Nebi Circis türbeleri için bkz., Sarre-Herzfeld, age., II, s.236-238; S.Deveci, Cevâmi-i Musul, s.74-106, 108-127; S. Deveci, "Cami-i Nebi Yunus", SUMER, VII, Bağdad, 1959, s.250-266.

türbelerinde mihrablar kibleyi göstermek amacıyla köşelere yerleştirildiğinden, Niebuhr ve Sarre-Herzfeld bu yapıların da hıristiyan azizlerine ait olduğunu ileri sürerler³³. Kifî Hazkiyal Türbesi tek örnek olarak dikdörtgen plânda yapılmıştır³⁴.

İncelemeye çalıştığımız türbeler dışında, çoğu XIII. yüzyılda yapılan veya yenilenen türbelerden,

-Bağdad Şeyh Necmeddin Türbesi yalın kat mukarnaslı kubbe;

-Bağdad İmam Hadîd Türbesi içten mukarnaslı, dıştan kademeli kesik koniler biçiminde düzenlenen külâh;

-Musul İmam Bâhir, Şeyh Fethi ve İmam Abdurrahman türbeleri içten kubbe, dıştan dilimli yiveli külâh;

-Musul Nebî Yunus (Resim.24), Kebise Makâm-ı Hızır türbeleri içten mukarnaslı kubbe, dıştan dilimli-yivli külâh;

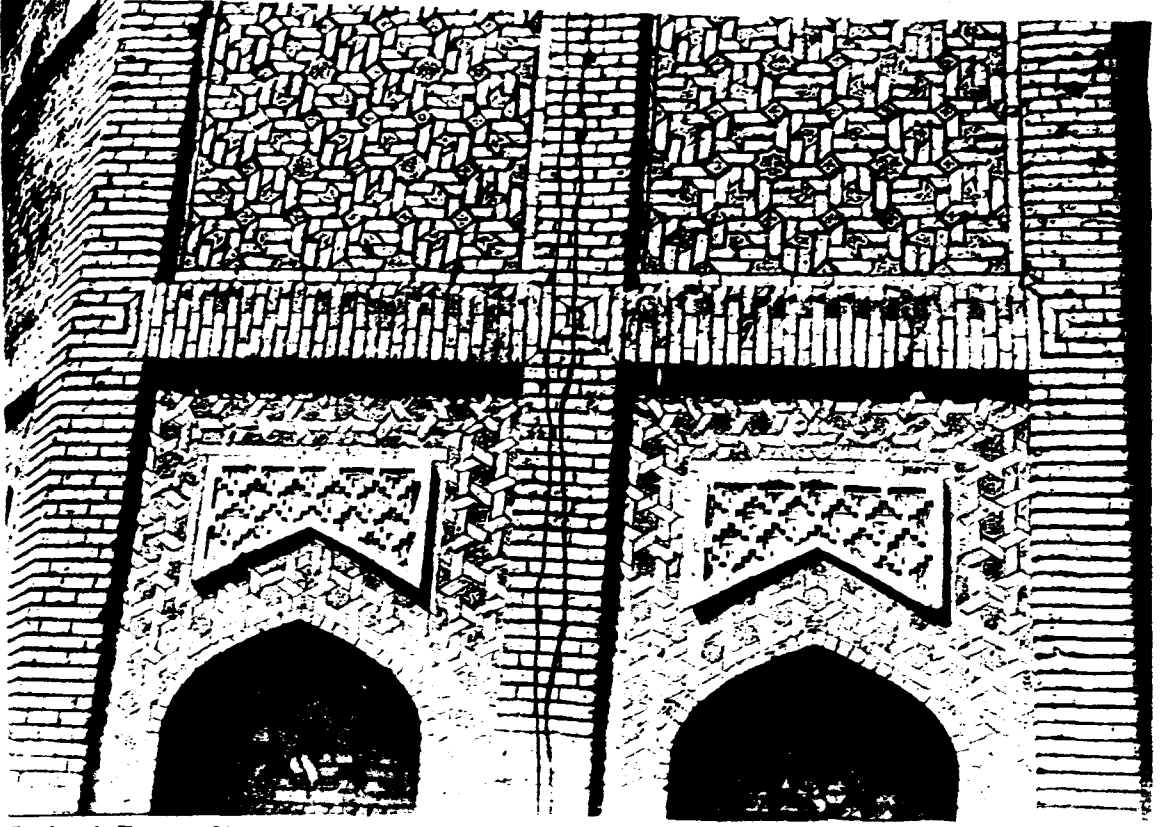
-Nebi Hazkiyal Türbesi Hasan Basri ve Şems türbelerindeki gibi içten mukarnaslı kubbe, dıştan sivri kemerli niş sıralarından oluşan piramidal külâhlarla örtülmüşlerdir.

Bağdad-Basra türbelerinde Şeyh Ömer Sühreverdi Türbesi dışında kripta yoktur. Musul'daki türbelerde ise, mumyalık olarak ikinci bir kat yapılmamış, ancak türbe zeminini normal toprak seviyesinden çok aşağıda tutulmuştur. Dolayısıyla bu türbelere merdivenle inilmektedir. Bölgelerindeki malzeme imkânına göre Bağdad ve Basra türbelerinde tuğla, Kuzey Irak'ta, Musul ve çevresinde ise türbe gövdeleri-çoğu moloztaş, örtülerinde tuğla kullanılmıştır. Bağdad ve Basra türbeleri genelde sade bir yapıya sahip oldukları halde, Musul türbelerinde mimarîden çok süslemeye ağırlık verildiği görülür. Tuğla, alçı, maden ve çini malzeme üzerine yazı kuşakları ile geometrik, bitki motifleri ve figürler işlenmiştir. Türbelerin çoğu bugün, birer külliye'nin merkezi durumundadır.

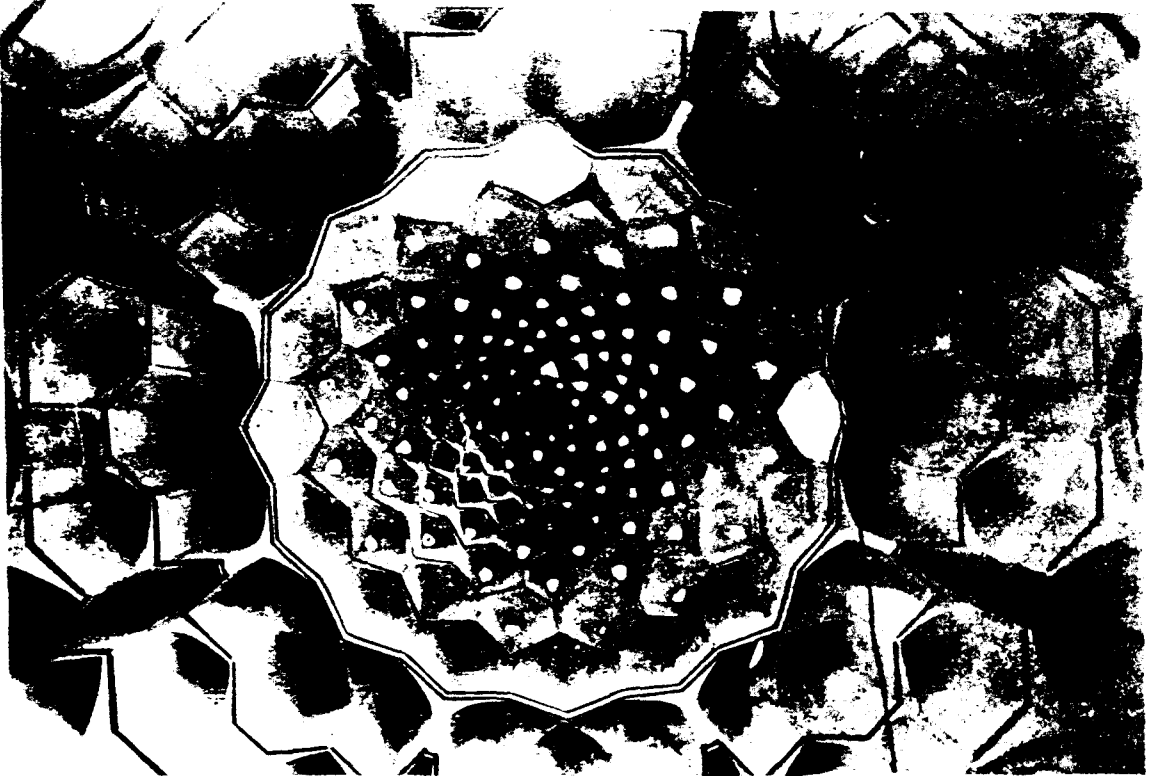
Sonuçta, kaynağı ve etki alanı ne olursa olsun, mukarnas kubbeli türbelerin XIII. yüzyıl boyunca Selçuklu-Atabek ve Zengiler-eliyle şekillendirilip geliştirildiği ve yücelik duygusunu cbedileştirmek amacıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır.

33. Sarre-Herzfeld, age., II, s.251.

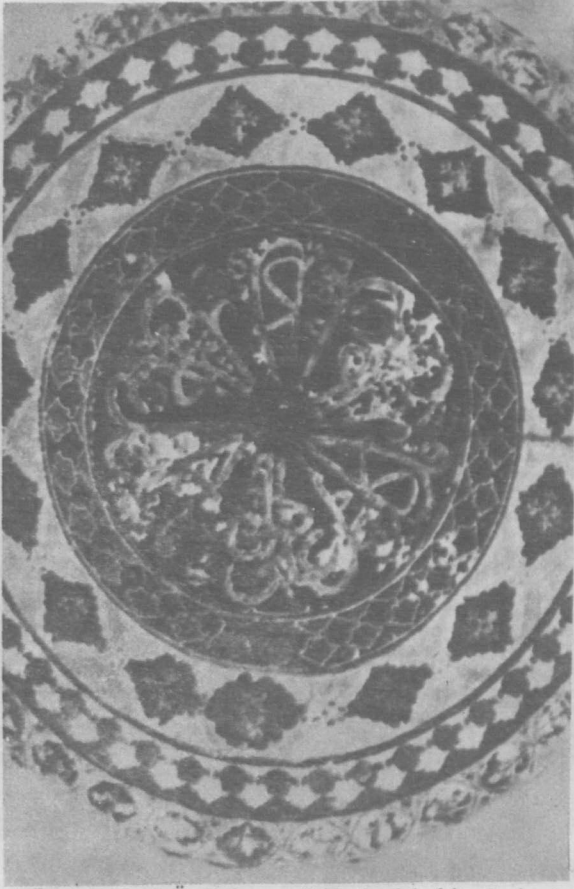
34. Nebi Hazkiyal yahudilerin dört büyük peygamberinden biri olup, türbesi Necef-İlille arasındaki Kifî'de bulunmaktadır. Bu türbe 1304-1317 de Sultan Olcayto tarafından yenilenmiştir. Atâ-İlenâ, age., s.82.

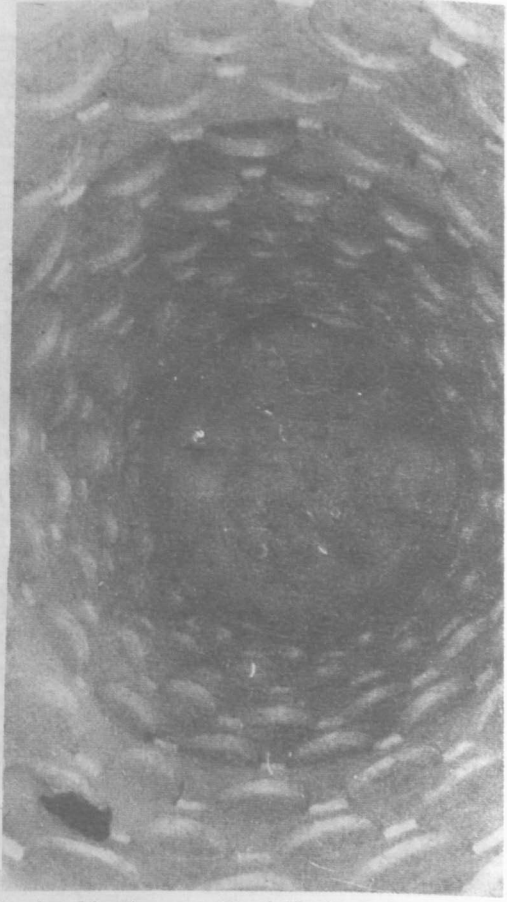
Resim 6. Zümrüt Hatun Türbesi, Cephe Süslemesi

Resim 5. Zümrüt Hatun Türbesi, kubbenin içten görünüşü

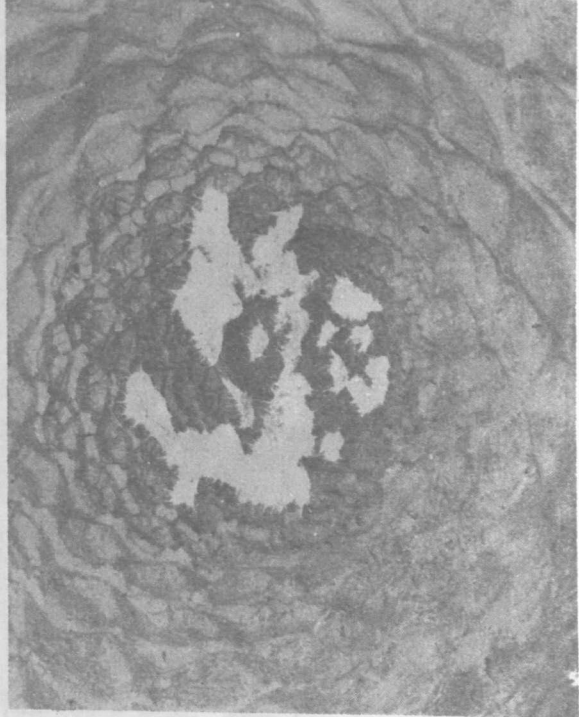
Resim 10. Ş.Ö. Sühreverdi Türbesi kubbenin içten görünüşü

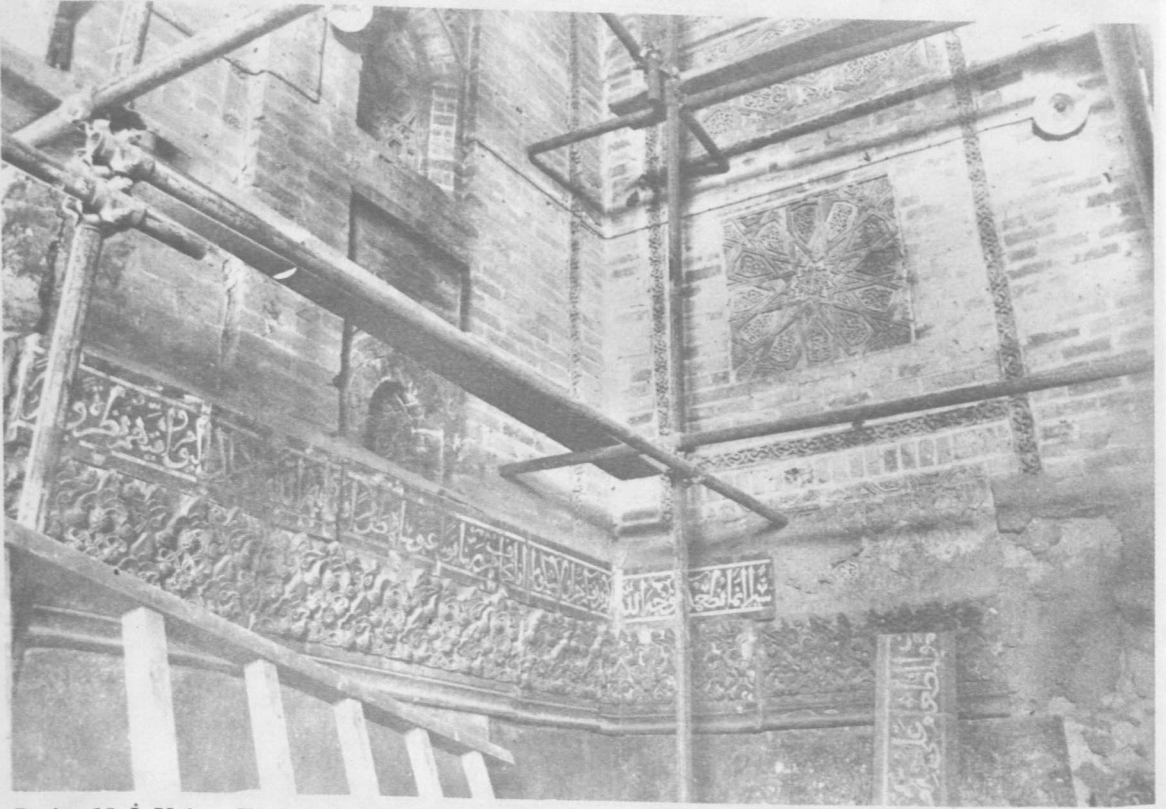
Resim 12. Hasan-ı Basri Türbesi, Kubbenin içten görünüşü

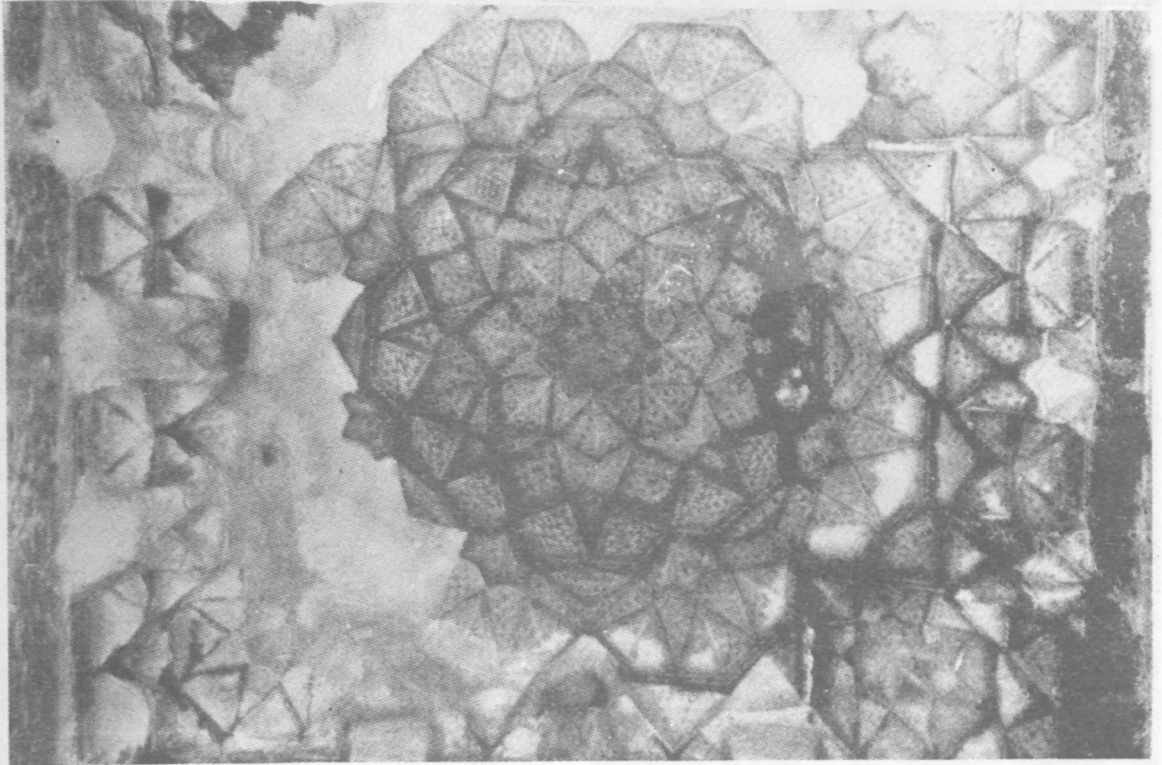
Resim 18: İ.Yahya Türbesi kubbenin içten görünüşü

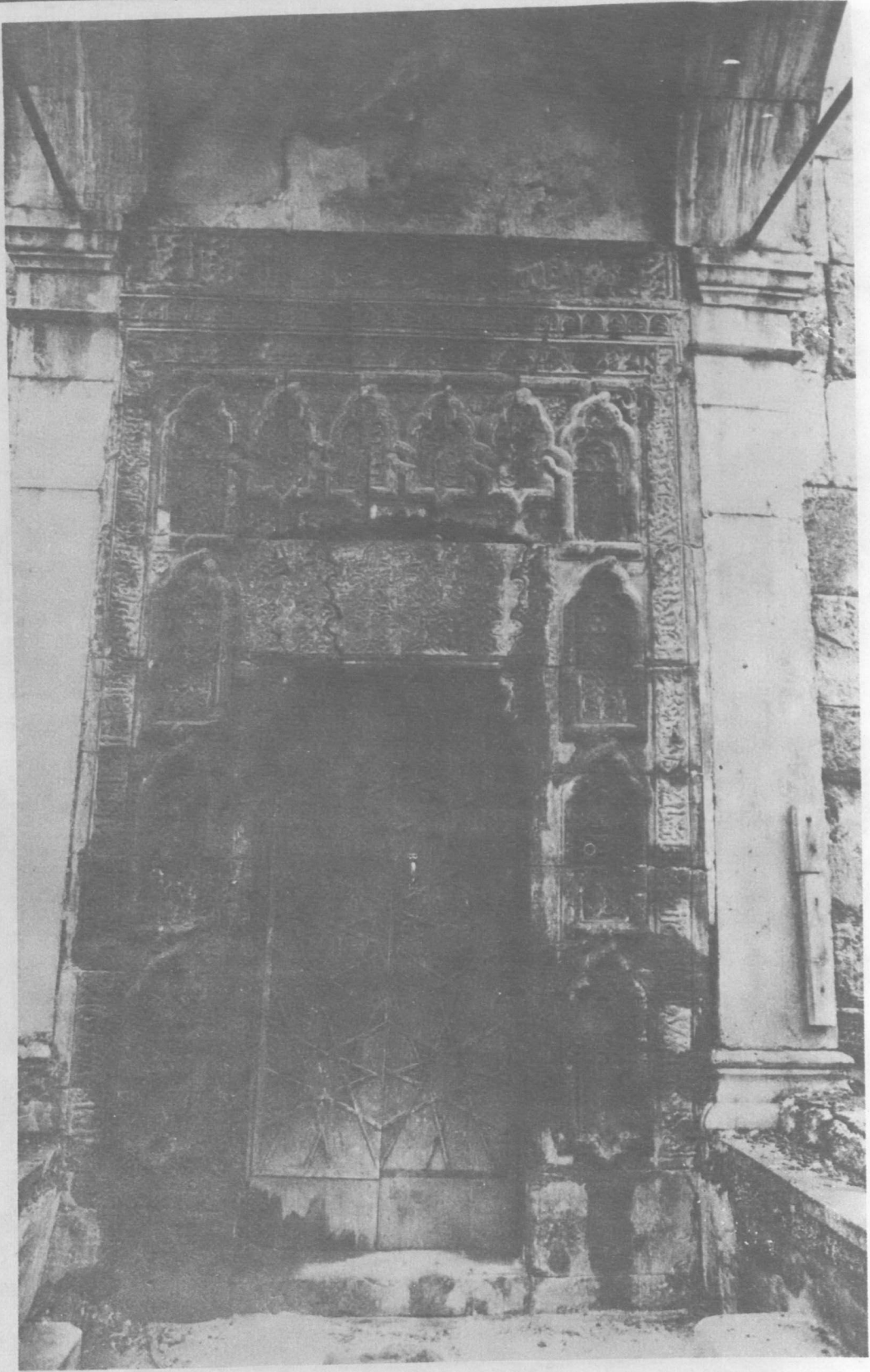
Resim 16. İmam Bâkir Türbesi, Mukarnashlı kubbenin iç görünüşü

Resim 19. İ. Yahya Türbesi iç duvar süslemeleri

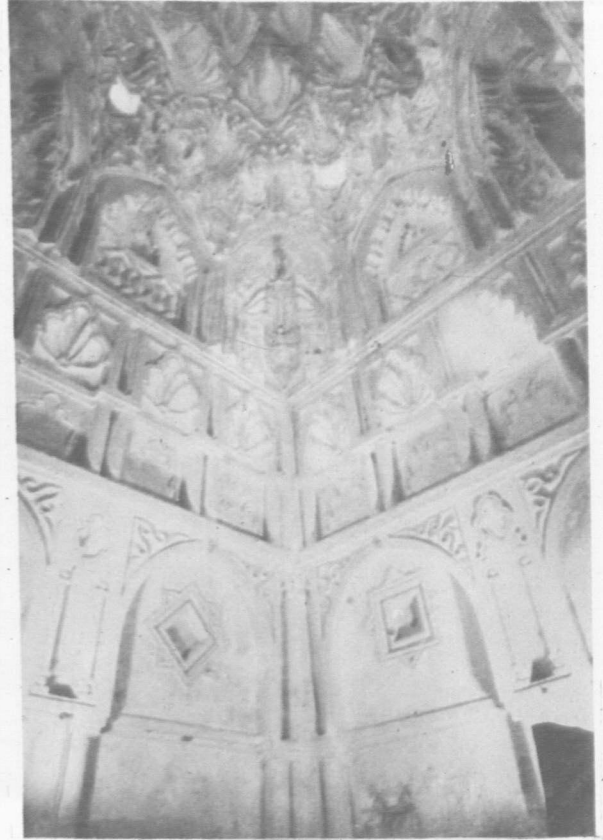
Resim 23. İmam Avnüddin Türbesi, iç kubbe

Resim 22. İmam Avnüddin Türbesi kapısı

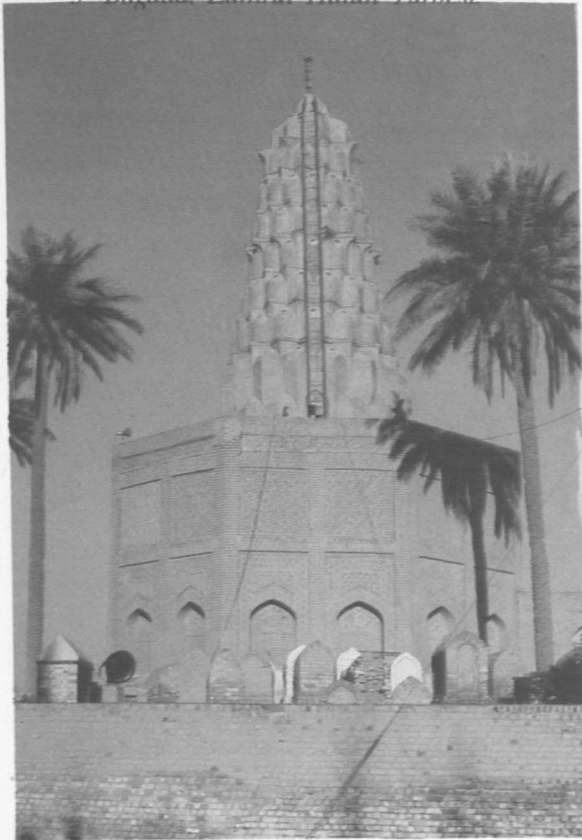

1- Samerra, İmam Dârî Türbesi. (Atâ-Henâ'dan).

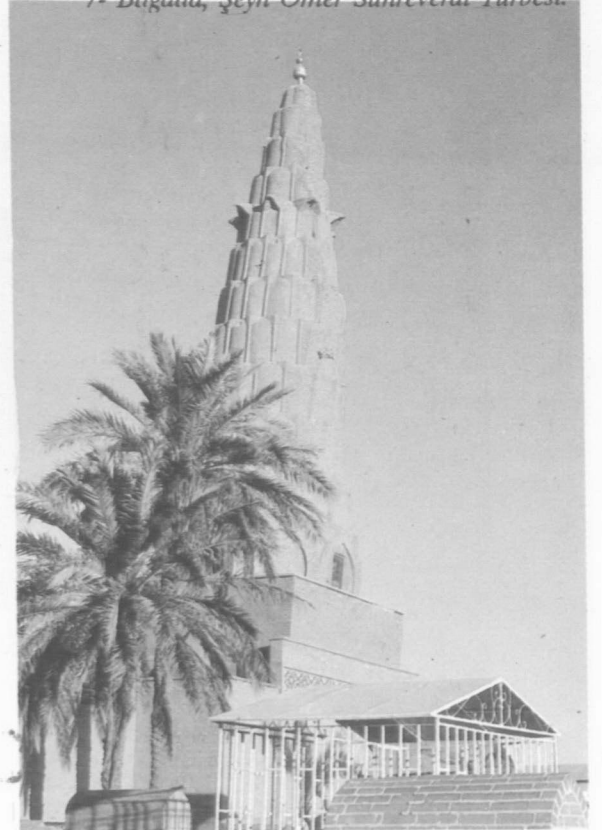

2- İmam Dârî Türbesi, mukarnashlı kubbenin içten görünüşü.

3- Bağdad, Zümrüt Hatun Türbesi

7- Bağdad, Şeyh Ömer Sühreverdî Türbesi.

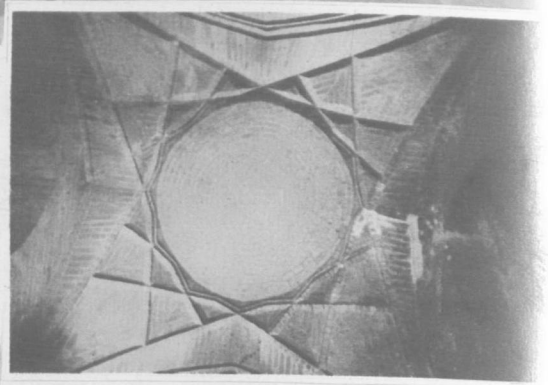

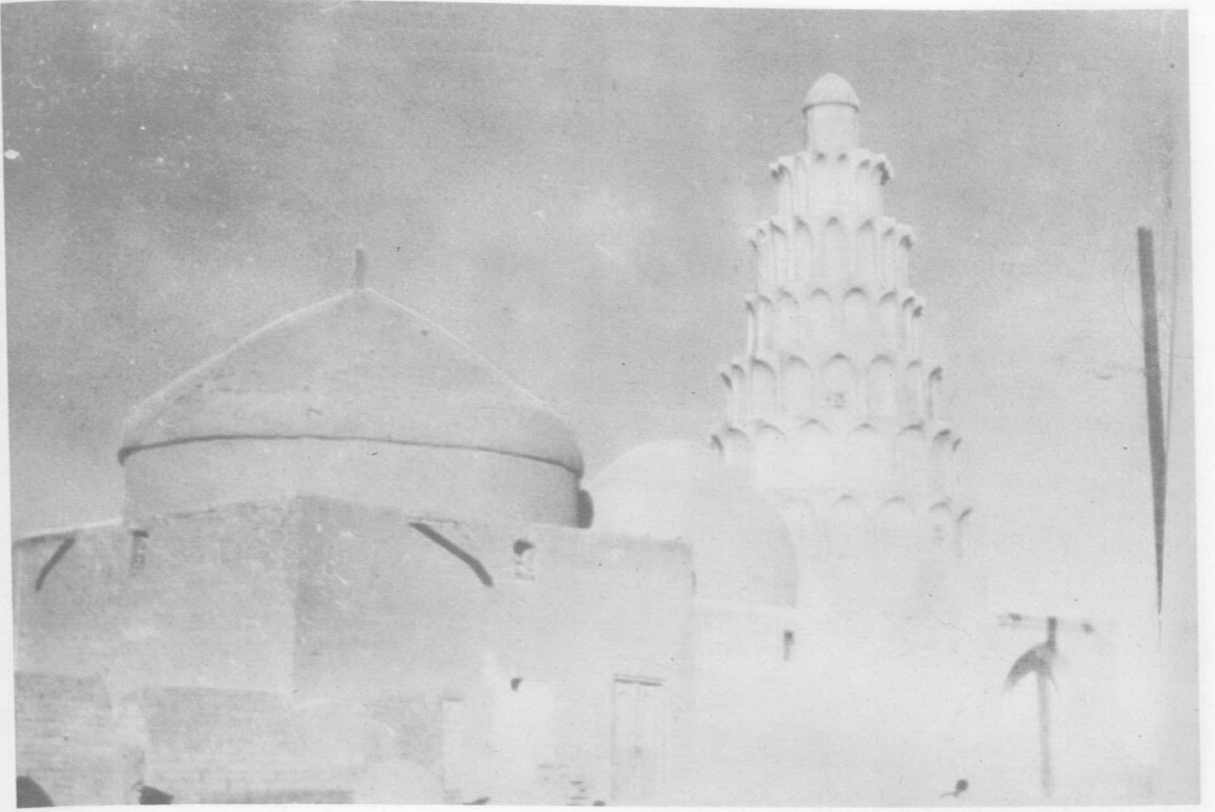

8. Bağdat, Şeyh Ömer Sühreverdi
Türbesi taçkapısı ve külliyesinin diğer yapıları

4. Bağdat Zümrüt Hatun Türbesi,
Türbe girişindeki yıldız tonuzlu örtü.

9. Şeyh Ömer Sühreverdi Türbesi inşa kitabesi

11- Basra, Hasan Basri Türbesi (Atâ-Henâ'dan).

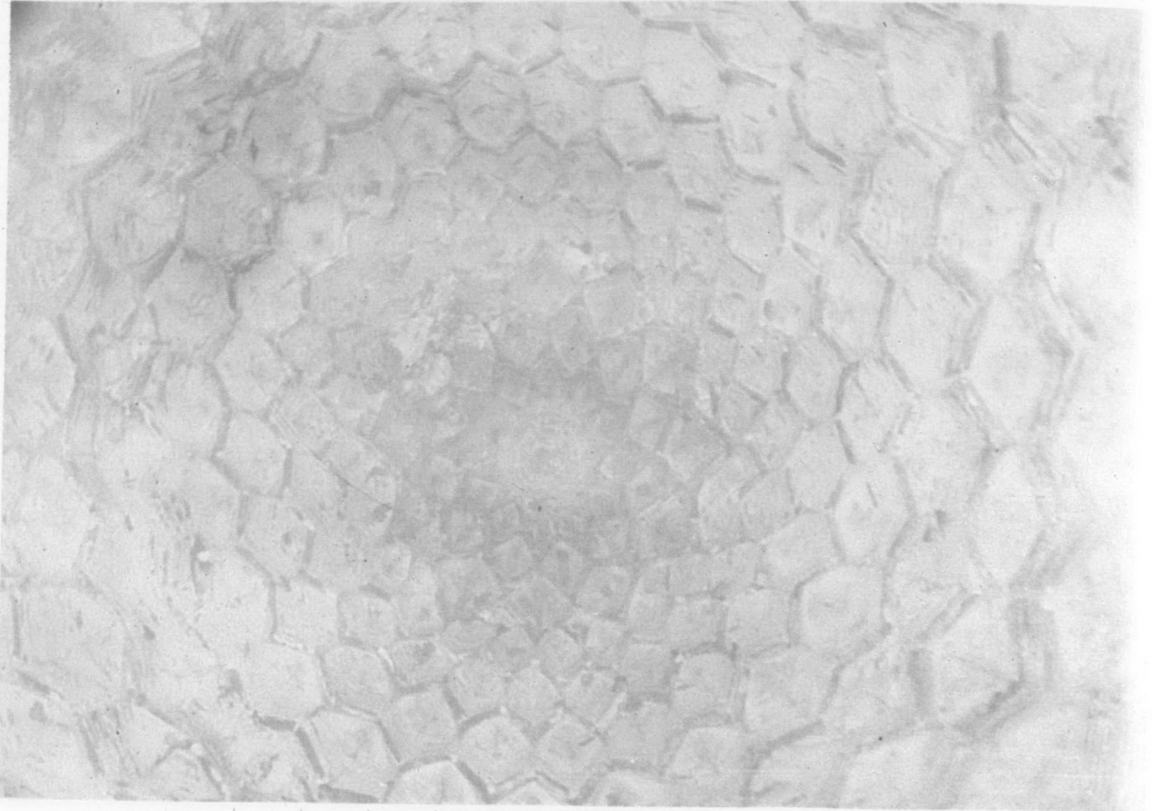
13- Hille, Şems Türbesi (Atâ-Henâ'dan).

15. Dakuk, Imam Bakır Türbesi (Atâ-Henâ'dan).

14. Hille Türbesi, mukarnaslı iç kubbe

17- Musul, Imam Yahya bin Kasım Türbesi.

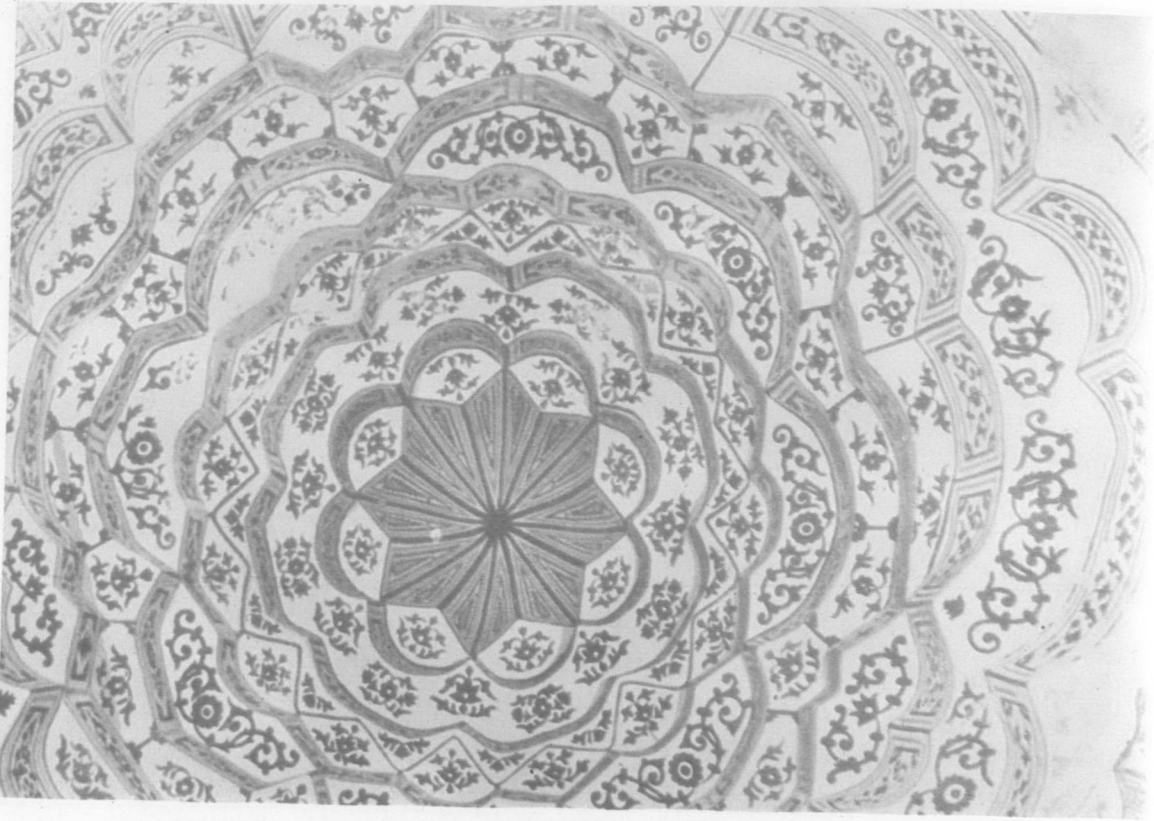

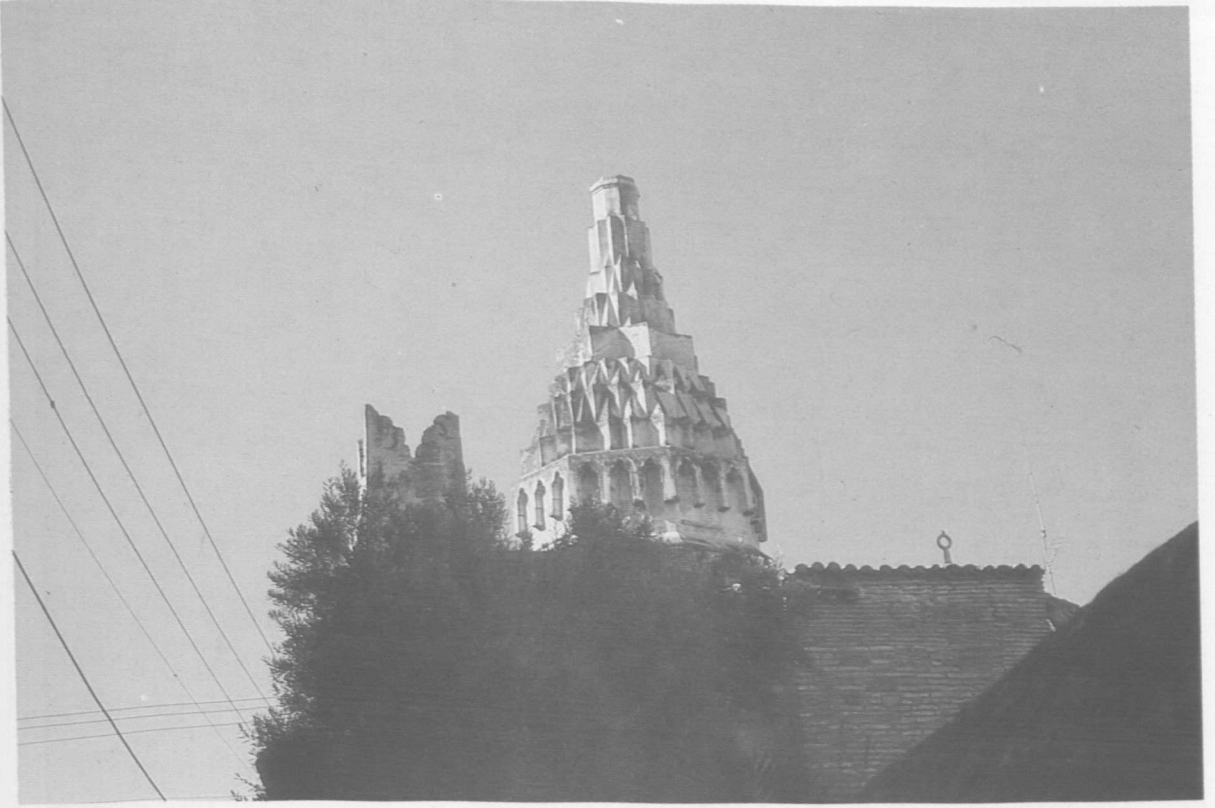
20. Musul İ. Yahya Türbesi Dış
cephe süslemelerinden detay

21- Musul, İmam Avnüddin Türbesi.

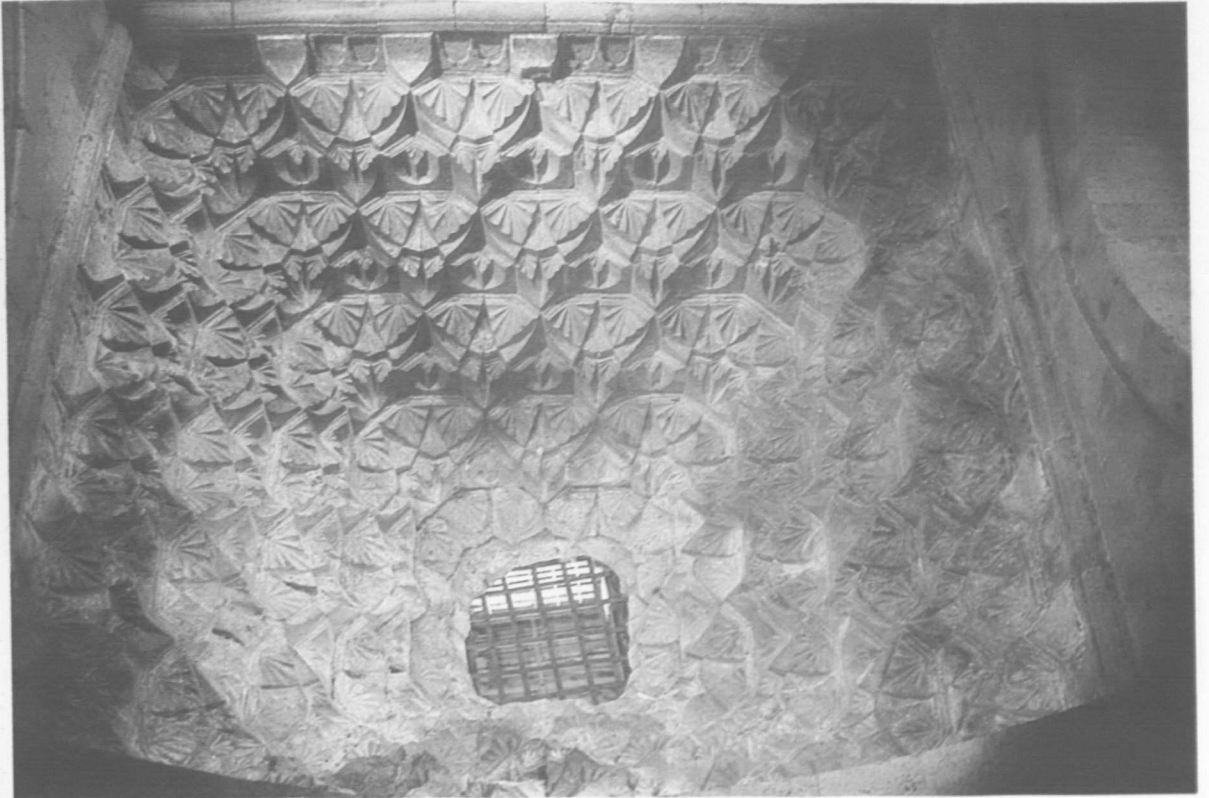
24- Musul, Nebi Yunus Türbesi mukarnaslı kubbenin içten görünüşü.

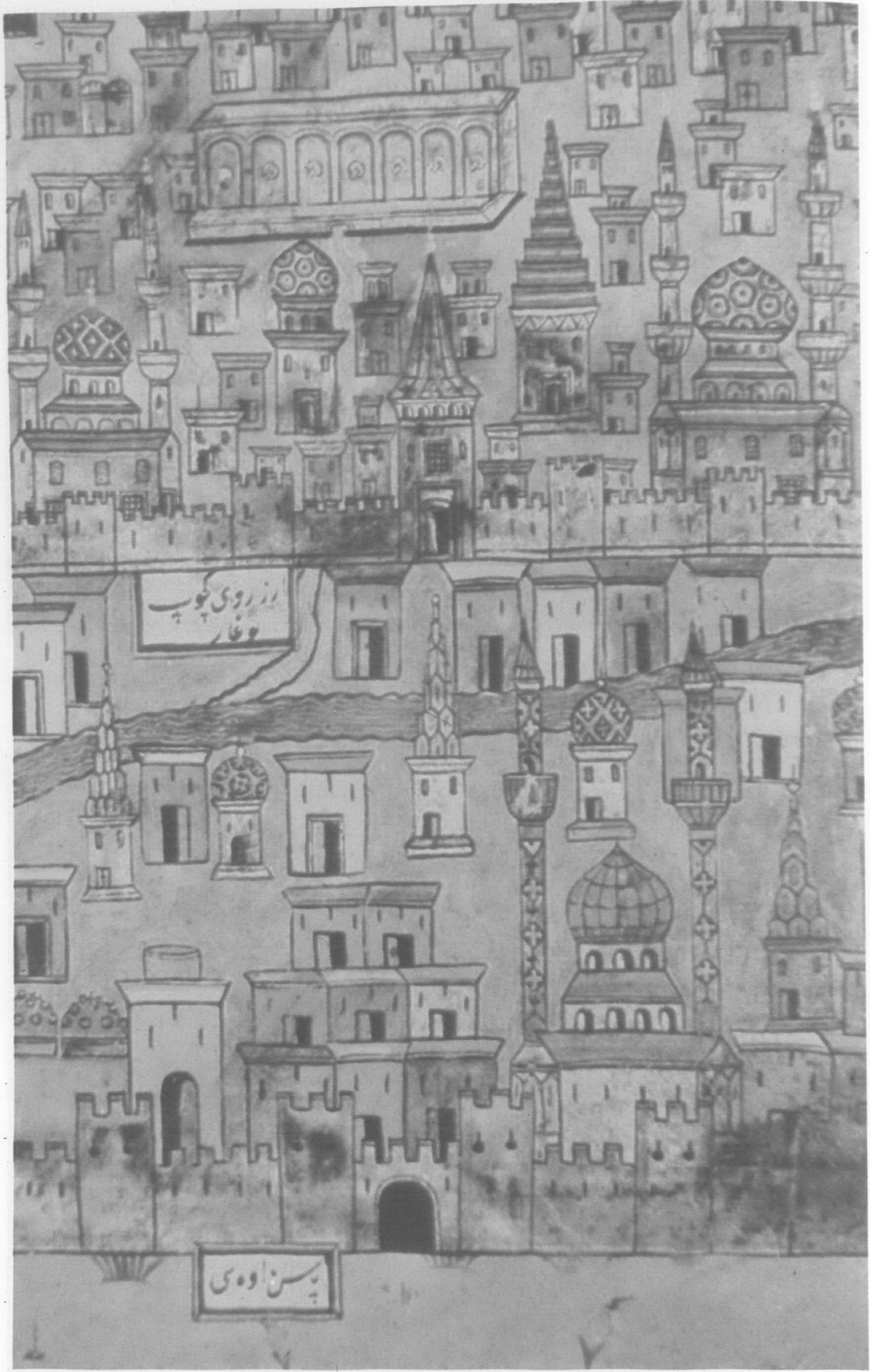

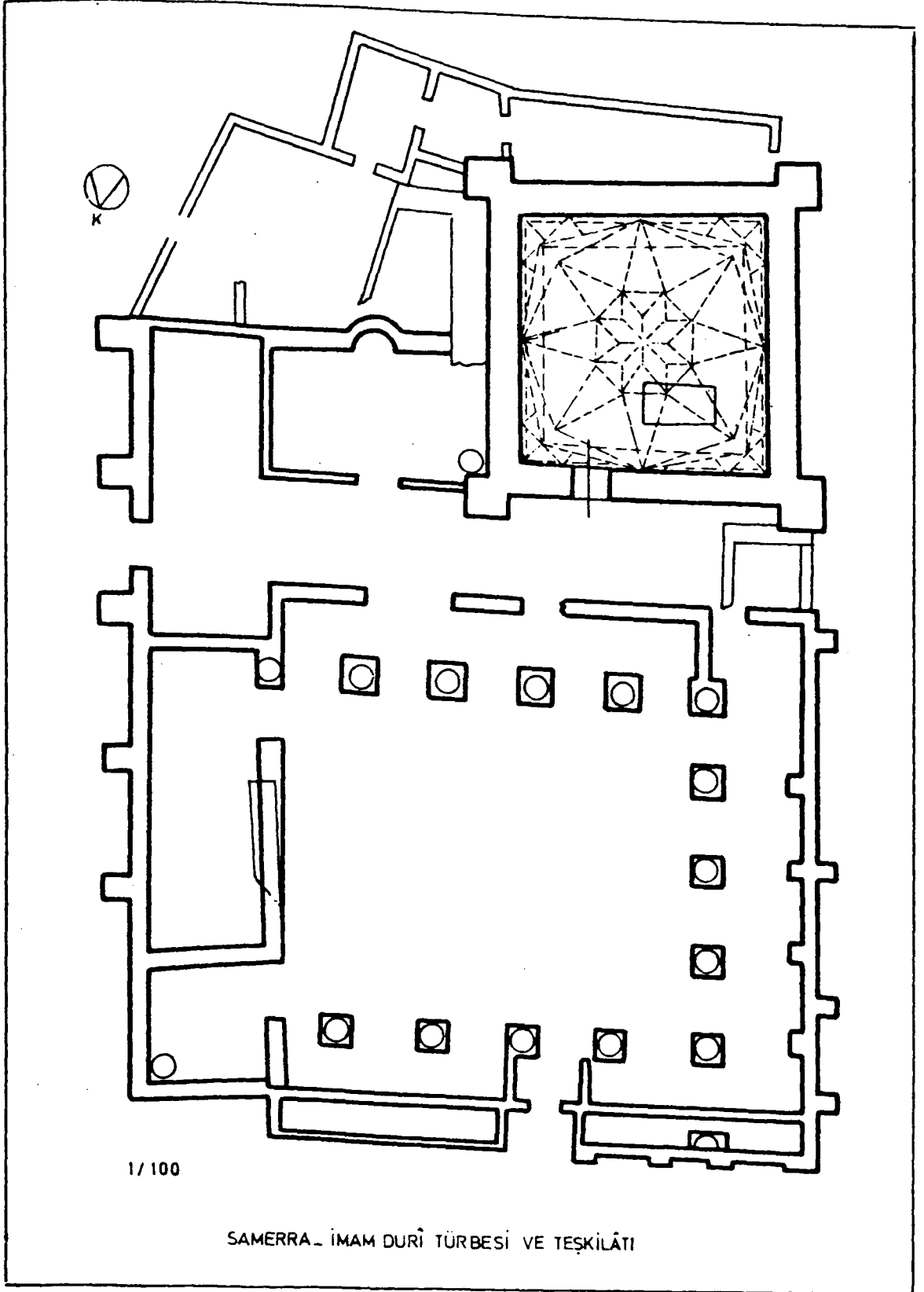
25- Adana Ulu Camii'ndeki mukarnaslı kubbe.

26- Erzurum, Yakutiye Medresesi'nde mukarnaslı iç kubbe.

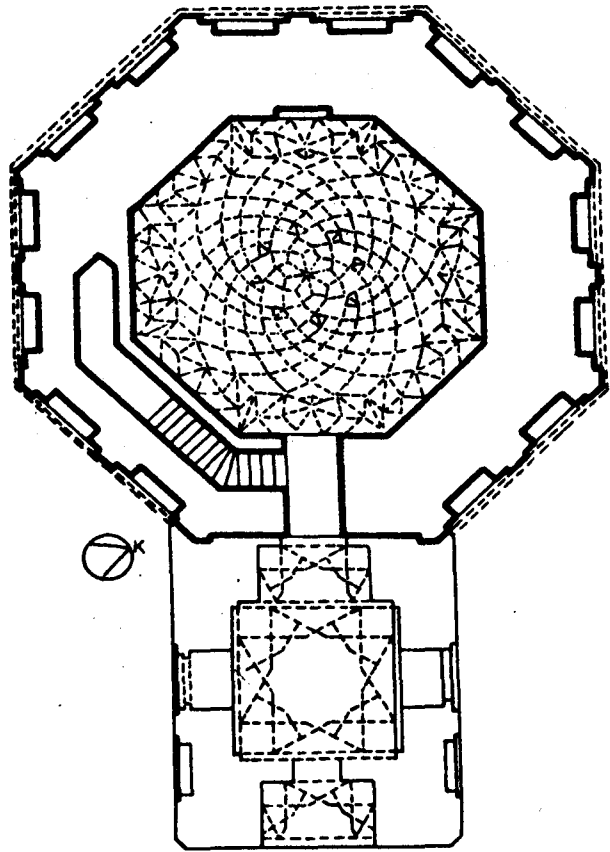

28- Beyân-ı Menâzil'deki Erzurum minyatüründe mukarnas kubbeli yapılar.

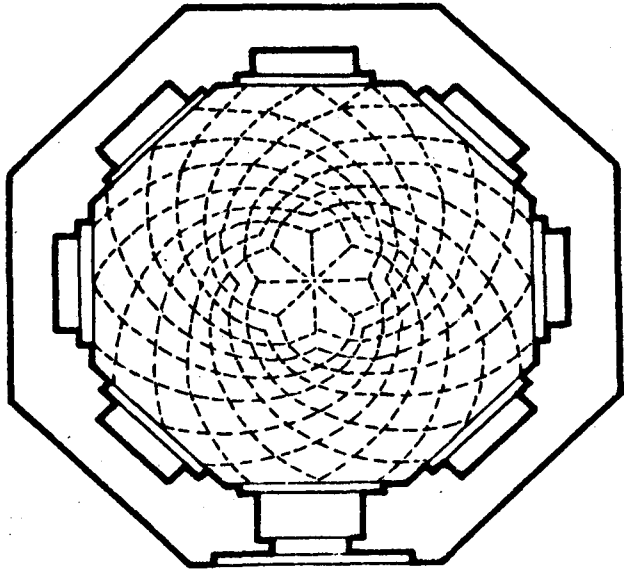

Çizim1 : Samerra-İmam Durî Türbesi ve Teşkilatı

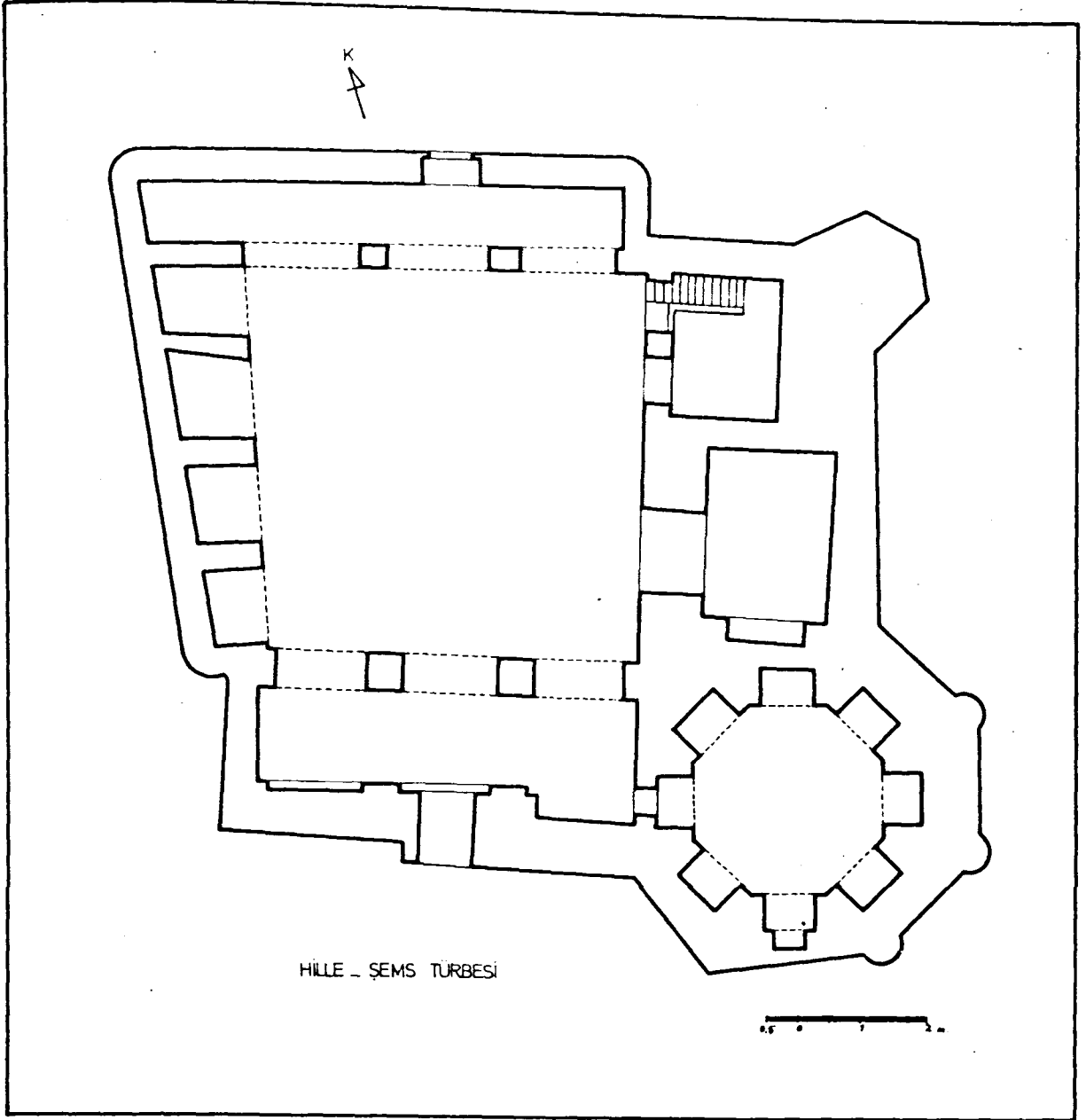
BAĞDAD - ZÜMRÜT HATUN TÜRRESİ

Çizim 2: Bağdad-Zümrüt Hatun Türbesi

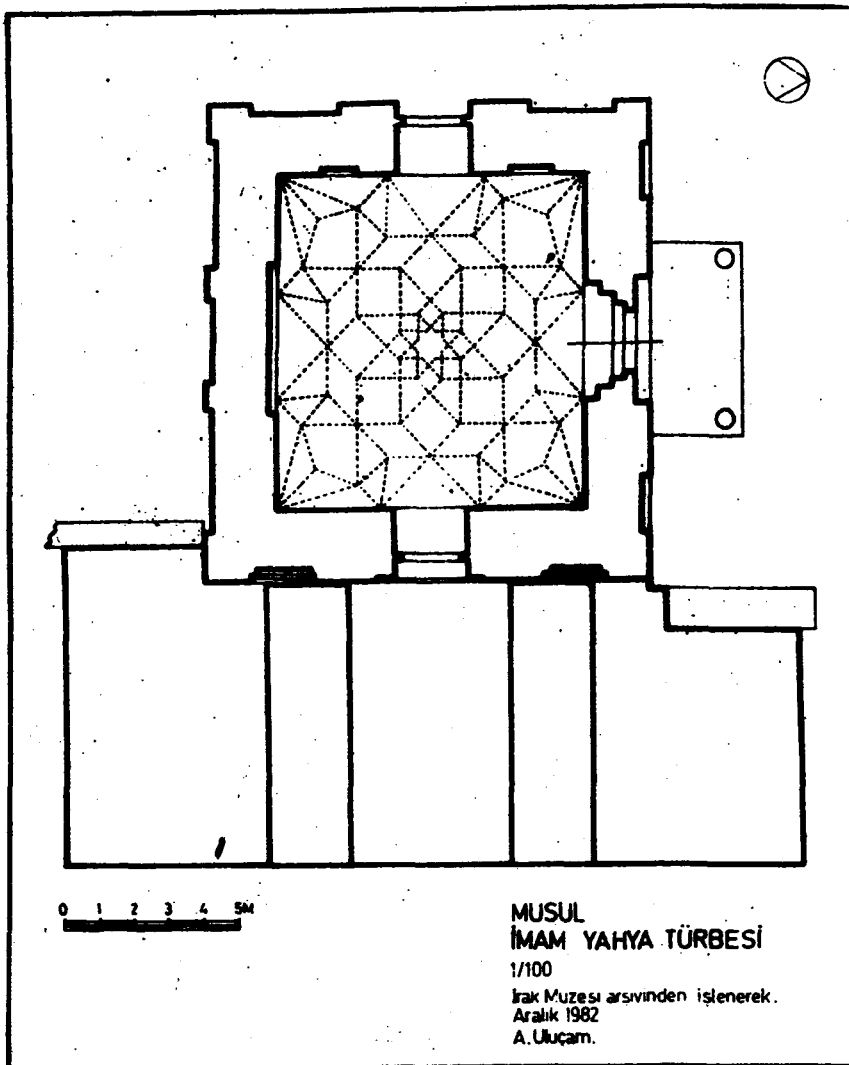

BAĞDAD - NEÇMEDDİN TÜRRESİ

Çizim 6: Bağdad-Neçmeddin Türbesi

Cizim 4: Hille-Şems Türbesi

Çizim 5: Musul İmam Yahya Türbesi